

UN EPISODI DE LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

Anem a estudiar un episodi de la història antiga de Catalunya a base de les dades proporcionades per diversos textos, que es complementen però també, sovint, es contradiuen. Anem a fer-ho referint-nos a un dels primers fets polític-militars que han d'obrir la via de la romanització, encara que aquesta, en el seu conjunt, sigui més aviat un llarg procés econòmic i cultural.

Vegem primer l'ambient històric de l'afer. L'any 195 abans de J. C. foren designats, a Roma, cònsols per a dita anualitat Marcus Porcius Cato i Lucius Valerius Flaccus. Fet el corresponent i usual sorteig, va correspondre a Cató el govern de la Hispània, terra en procés de conquesta, sols iniciada després de l'acabament de la segona guerra púnica. Havien passat 23 anys del primer desembarcament dels romans a Empúries, en el curs d'aquella guerra. En aquest temps, com és natural, s'havien produït més d'una topada i més d'una antipatia entre colonitzadors i colonitzats. Els primers, com sempre, procuraven treure del país els majors guanys possibles, però, de passada, i per a poder explotar-lo millor, no deixaven de beneficiar-lo amb tots els benifets de llur superior cultura i de la pau imposada a les lluites internes de tribu a tribu, que si perjudicaven a llurs actors no perjudicaven menys als colonitzadors, a l'empobrir el país i fer-ne, per tant, menys fructífera i còmoda la pacífica explotació.

Però fins l'any 196 no es va produir una rebel·lió clara de molts d'ells. Fou per a sufocar-la que Roma va decidir trametre a la Hispània un exèrcit consular, format per «dues legions, quinze mil aliats de nom llatí i 800 cavallers amb vint naus llargues» (Livi, 33.43). Aquest exèrcit i esquadra varen anar a Rhoda (Roses), d'on varen foragitar un destacament hispà que guardava el castell (... *et praesidium hispanorum quod in castello erat vi deiectum* [Livi, 34.8.4]), desembarcant després a Emporion (Empúries). Al costat de la ciutat grega, no sabem si en el barri indígena o entorn d'ell, s'havien reunit els íbers sublevats, ja que Livi ens diu que Cató es va aturar allí uns pocs dies per a explorar el lloc i apreciar les forces de l'enemic. Això devia passar a finals de juny o començaments de juliol de l'any 195, ja que era el temps en què els hispans tenien el blat a les eres (... *id erat forte tempus anni ut frumentum in areis Hispani haberent* [Livi, 34.9]), ço que va permetre al cònsol despedir als proveïdors de l'exèrcit, dient que la guerra s'alimentava ella mateixa («*bellum inquit, se ipsum alet*»). Va sortir d'Empúries aquests dies i va incendiar i arrasar els camps de l'enemic, portant pertot arreu el terror i la destrucció

(*Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque, omnia fuga et terrore complet*).

Tot seguit estableix el seu campament d'hivern (tal vegada el seu segon campament) a tres milles d'Empúries (una mica més de cinc kilòmetres; i això vol dir que el barri indígena, la suposada Indika, molt més extens que la ciutat grega, estava ja dominat per l'exèrcit romà: *castra hiberna tria milia passuum ab Emporiis posuit* [LIVI, 34.13]). Presenta batalla als ibers, els venç i s'apodera de llur campament. Després de la batalla els vençuts es sotmeten, però és clement amb ells. Aixeca el campament i marxa al llarg de la costa, i al pas de l'exèrcit victoriós les ciutats ibèriques (és a dir, els *oppida*, ço que els arqueòlegs, ara, anomenem els «poblats» ibèrics) li trameten llegats o ambaixadors oferint-li la submissió. En arribar a Tarragona tota la Hispània del costat nord de l'Ebre (d'aquesta banda de l'Ebre, diu Livi, que escrivia des de Roma) estava pacificada (*et cum Tarraconem venit iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat...* [LIVI, 34.16.3]). Però en córrer el rumor de què abandonava aquest territori per a dirigir-se a la Turdetània (Andalusia), es varen alçar set castells dels Bergistans (*Bergistanorum civitates septem castellata defecerunt* [LIVI, 34.16.3]); el cònsol va sotmetre'ls fàcilment, però a penes de retorn a Tarragona es varen aixecar de nou, i al sotmetre'ls per segona vegada els seus habitants varen ésser tots ells venuts com a esclaus (*sub corona venire omnes*) perquè no demanessin la pau amb tanta freqüència (*ne saepius pacem sollicitarent*).

Va pensar Cató que aquestes velleïtats dels habitants dels *oppida* o *castra* ibèrics tenien llur origen en les fortes posicions on estaven situats, reforçades a més per muralles relativament sòlides, i que, enderrocades aquestes, seria més difícil que pensessin a sublevar-se. I aquí ve l'episodi que volem comentar. Per a aconseguir la pacificació, és a dir, la submissió dels hispans, decideix destruir les muralles dels seus vilatges, però essent una tasca massa llarga anar-los resseguint d'un a un per a fer-ho, ja que eren molts centenars, es dirigeix per escrit a tots ells (segurament a un gran nombre d'ells, als més forts i peril·losos), manant-los que enderroquin tot seguit llurs muralles però ho fa de manera que l'ordre arribi a tots al mateix temps a fi que no els sigui possible concertar-se per a resistir, ni tan sols saber si l'ordre rebuda és general o dirigida particularment a un d'ells. Davant d'aquest dubte tots obeeixen, menys una ciutat, Segèstica, la situació de la qual precisament ignorem, la qual va haver d'ésser presa amb màquines de guerra (*Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit* [LIVI, 34.17]).

Aquest episodi tan interessant el narren sis autors diferents, però amb certes variants, i fins amb contradiccions en quant al lloc de la seva aplicació. Com que és molt possible que aleshores, com ara, uns escriptors copien els altres, fins en els seus errors, posem-los del més antic al més modern, encara que alguns d'ells són pràcticament contemporanis. Són:

CORNELIUS NEPOTE (99-27 abans de J. C.), *De viris illustribus*.

TITUS LIVI (59 abans de J. C. a 19 després de J. C.), *Decadae*, 34.17.

SEXTUS IULIUS FRONTINUS (40-103), *Strategematicon*.

PLUTARC (45/50-125), *Cató*.

APPIÀ D'ALEXANDRIA va escriure (cap a mitjans del segle II), *Història de Roma*.

JOAN ZONARAS (escriptor bisantí de finals del segle XI i començaments del XII).

Però aquesta relació cronològica és d'una vàlua limitada, ja que és molt possible que tots tinguin una font comuna més antiga, probablement el mateix Cató, de les diguem-ne Memòries, del qual no se n'han conservat més que fragments continguts en autors posteriors. Com que el fet suposava tota una política, tenia una grossa importància i degué ésser recollit per tots els autors posteriors, amb referències més o menys concretes a l'origen de la notícia, i al fer sempre referit a Cató.

Vegem aquestes diverses versions i les contradiccions que contenen en quant al lloc d'aplicació de l'ordre catoniana.¹

CORNELIUS NEPOTE. Diu:

«M. Porcius Cató, cònsol, va dominar als celtíbers (*celtiberos domuit*),² i a fi de què no es poguessin rebel·lar va trametre lletres (*litteras misit*) a cada una de llurs ciutats, ordenant-los-hi destruir llurs muralles (*ut muros diruerent*). Varen obeir pensant cadascuna que seria l'única a la que això havia estat manat.»

Veiem que Cornelius Nepote parla res menys que dels celtíbers, assentats a l'alta «meseta» castellana, a tan gran distància del teatre d'aquesta campanya de Cató, i que en aquest moment no estaven sotmesos a Roma en cap forma (la presa de Numància, que va marcar l'acabament de les posteriors guerres celtibèriques, va tenir lloc l'any 133 abans de J. C., o sia res menys que 62 anys més tard). Creiem que Nepote, a les oïdes del qual sonava més fàcilment el nom dels celtíbers, cèlebres per les recents guerres, que els de les poc conegudes tribus del Nordest de la Península, el va introduir aquí, pensant tal vegada que tots els hispans eren més o menys celtíbers. En un altre aspecte fixem-nos que l'autor parla concretament de què el cònsol va escriure lletres, *litteras*, per a fer conèixer la seva ordre.

TITUS LIVI. És, naturalment, l'autor que ha conservat més detalladament la història d'aquesta campanya. Segons Schulten i Klotz, la font principal de Livi, per a aquesta època, és l'annalista Antias, però també pogué conèixer directament els discursos i escrits de Cató, que al seu temps segurament no s'havien encara perdut. Diu Livi:

«el cònsol, impressionat per la rebel·lió dels bergistans [a la que s'ha referit abans] i convençut què si arribava l'ocasió les demés ciutats havien de seguir el seu exemple, va desarmar a tots els hispans d'aquesta banda de l'Ebre i... manà derruir en un mateix dia tots els murs (*uno die muris omnium dirutis*) després d'una inútil consulta amb els senadors (els notables) de totes les ciutats (*senatores omnium civitatum*).»

Queda ben clar en Livi que la mida fou presa en relació a l'aixecament de tribus al Nord de l'Ebre, en el futur territori de Catalunya. Més tard (34.20) parla de la submissió dels *Sedetani*, *Ausetani* i *Suessetani*, de la campanya

¹ Per a notícia d'aquests autors consultar els articles corresponents de la R.E. de PAULY-WISSOWA.

² En la traducció pel demés excellent que EDUARD VALENTÍ I Fiol publica d'aquest text a les *Fontes Hispaniae Antiquae*, fascicle III, p. 353 escriu: «sojuzgó a los cántabros», evidentment un lapsus, però prou greu per a què quedi demostrada la necessitat de revisar els textos i llurs traduccions en utilitzarlos per a un estudi qualsevol.

contra els *Lacetani*, del castre *Vergium* (*Vergium castrum*) i dels *Vergistans* (l'ús de la B i la V per a aquesta tribu és indiferent en Livi). Tot situa a Catalunya aquests fets.³

FRONTINUS. Exposava els fets en aquesta forma:

«M. Porcius Cató judicava que les ciutats de la Hispània que amb el temps ell mateix havia sotmès, confiades en llurs muralles, es rebellarien. Així, doncs, va escriure (*scripsit*) a cada una en particular, perquè enderroquessin les fortificacions, amenaçant-les amb la guerra si no obeïen tot seguit; va manar donar les lletres (*epistulas*) aquell mateix dia a totes les ciutats (*civitatus*) i que cadascuna de les urbs (*urbium*) cregués que l'ordre havia estat donada a ella tota sola, no fos que desobedients poguessin fer una conspiració, si sapiguessin que l'ordre era per a totes.»

També Frontinus concreta que l'ordre fou donada en cartes escrites.

PLUTARC. En la seva vida de Cató, parla d'aquest episodi, però cita concretament com a font a Polibi, i parla de les muralles de les ciutats d'aquesta banda del Betis:

Diu Polibi que per ordre seva [de Cató] fossin desmantellades les muralles de totes les ciutats d'aquesta banda del Betis (Πολύβιος μὲν γὰρ φησι τῶν ἐντος Βαίτιος ποταμοῦ πόλεων ἡμέρα μία τα τεῖχη κελύσαντος αὐτοῦ περιαιρε θῆναι).

És una estranya transposició de lloc que ens porta a un territori molt allunyat, en el que, de totes maneres, poc després Cató va fer campanya. ¿Cal atribuir la dita a confusió a Plutarc o a la seva font, Polibi? Schulten resol molt fàcilment la qüestió dient (F.H.A. III, p. 191): «ἐντὸς Βαίτιος: error de Plutarco». És realment molt probable que sigui així.

ΑΡΡΙΑ. És l'autor que ens narra aquest episodi més detalladament. Exposava els seus antecedents, i a continuació diu:

Com sigui que arribessin de tot arreu ambaixades a Cató... va trametre a tots els pobles un missatge escrit (καὶ βιβλία ἐσφραγισμένα ἐς ἑκάστους περιέπεμπε). encarregant als portadors del mateix que el llegissin un dia determinat, el mateix per a tots, i va fer un càlcul del temps que tardaria el missatge per arribar als pobles més apartats. Manava en el missatge que els magistrats fessin enderrocar les muralles el mateix dia de rebre'l, amenaçant amb l'esclavatge els morosos. Ells, vençuts feia poc en una gran batalla [es refereix a la que tingué lloc a la vora d'Empúries, que és l'única que narra l'autor], ignorant si eren els únics que rebien aquesta ordre o si era donada a tots, plens de por..., sense temps per a consultar-se mútuament, sota la pressió dels soldats que acompanyaven els missatgers... arrasaren a tota pressa les muralles (τὰ τεῖχη καθήρουν μετὰ σπουδῆς). D'aquesta manera totes les ciutats al costat del riu Ibera, un mateix dia, enderrocaron les seves muralles (οὕτω μὲν αἱ πόλεις αἱ περὶ Ἰβέρα ποταμὸν μίᾳς ἡμέρας).

Sobre el lloc on això esdevingué s'usa la forma ambigua: «al costat del riu Ibera», en la que queda menys clar que en altres autors (Livi, com hem vist, i ZONARAS, com veurem) quina és la zona afectada per l'ordre.

ZONARAS. Aquest autor tan tardà i tan allunyat del lloc on esdevingueren els fets, els recull d'una manera molt exacta, ço que ens demostra que tingueren un eco molt prolongat i que l'autor coneixia la bibliografia antiga amb una gran

³ Si fos així la desconeguda ciutat de Segèstica la única que es va resistir, com creu Schulten "hay que buscarla en Cataluña". En canvi no comprenem com Schulten diu (F.H.A. III, p. 185) que Livi "no conoce esta estratagema" (la de "destrozar las murallas de todas las ciudades en un día") quant en parla concretament com hem vist.

exactitud. Ens parla primerament de l'anada de Cató a Ibèria, ens confirma que els ibers units en so de guerra entorn d'Empúries pertanyien a les tribus situades entre l'Ebre i la colònia grega. Després de llur derrota i submissió,

sospitant d'alguns d'ells, els va desarmar i obligar que ells mateixos enderroquessin els murs de llurs ciutats. Va trametre cartes a tots els llocs (γράμματα γὰρ ἑκασταχοσε δικπέμφας) amb ordre d'ésser donades totes el mateix dia, manant que immediatament fossin enderrocades les muralles i amenaçant amb la mort als qui desobeïssin. En llegir-les els magistrats, en la creença que ells sols eren els que rebien l'ordre, sense temps per a deliberar, enderrocaren totes les muralles (κατέβαλον πάντες τὰ τεῖχη).

Immediatament ens diu que Cató «va passar l'Ebre»

(Ὁ δὲ κάτιον διέρη τον Ἰβήρα), ço que ens situa exactament en les terres de la riba esquerra del riu el teatre de l'episodi.

Aquest fet tan prolixament i concretament narrat en tants textos (que tots, emperò, creiem que deriven directament o indirectament de la narració, no conservada, del mateix Cató) té un gran interès per ésser el primer testimoni de l'origen polític de la romanització en el territori on tingué lloc, l'actual Catalunya, el país entre l'Ebre i el Pirineu, malgrat l'error de Plutarc i la menció quelcom desorientadora d'Appià, en la proximitat de la costa i en les terres de l'interior fins a l'Alt Llobregat, la terra dels bergistans. Els vilatges ibèrics, amb l'enderrocament de les muralles, en perdre la part que era obra humana de llurs defenses, canvien radicalment el seu caràcter de ciutadelles, ço que és una mena d'invitació a abandonar-los. Aquest abandó es produeix més tard i d'una manera lenta, degut més que res al canvi de les circumstàncies econòmiques, que, a l'empar de la pau, inviten a establir-se a les terres planes, que són les més productives agrícolament, i el conreu de la terra va esdevenir cada vegada més la base econòmica de la població ibèrica o hispana.

Els relats que hem comentat contenen punts, anecdòtics si es vol, molt interessants. Un d'ells és el referent als escrits, a les cartes, que Cató va fer circular en els *oppida* ibèrics, a les que es refereixen tan concretament Cornelius Nepote, Frontinus, Appià i Zonaras. ¿Estaven escrites sobre tauletes recobertes de cera, o en un material més durable i solemne, com el plom o el bronze. ¿En quina llengua? ¿En llatí, que els indígenes no coneixien ni entenien, o en llengua i caràcters ibèrics, per mà d'indígenes lletrats, aliats o sotmesos, o de grecs políglotes? Recordem que la moneda que, bastant més tard, varen fer encunyar els romans, per a facilitar el comerç i el pagament dels tributs, portava encara les llegendes en l'alfabet i la llengua dels indígenes. Per altra banda, les tribus d'aquesta àrea que molts segles més tard havia de formar l'actual Catalunya, ¿parlaven totes la mateixa llengua, com sabem que totes usaven el mateix alfabet? Es molt probable, però aquets interrogants, per ara i tal vegada per sempre, sense resposta, podrien multiplicar-se. Però és útil formular-los, ja que cadascun conté un món de suggerències, i amb un gran optimisme podria pensar-se que no seria del tot impossible la troballa d'una d'aquelles lletres, si varen ésser escrites en material durable. Altres se n'han fet de no menys extraordinàries.

I en un aspecte diferent podem formular una altra pregunta: ¿Hi ha pos-

sibilitat de verificar sobre les restes dels poblats ibèrics l'efecte de les ordres de Cató? L'estat de degradació en què han arribat fins a nosaltres ho fa dubtós, però de totes maneres una excavació total i ben feta d'un cert nombre d'ells no deixa d'oferir alguna possibilitat en aquest sentit. En un dels pocs llocs d'habitació indígena de Catalunya, d'època ibèrica, on s'han fet excavacions d'alguna extensió i amb unes certes garanties, el de Puig Castellar, al terme de Santa Coloma de Gramanet, ben a prop de Barcelona,⁴ s'ha pogut observar que la muralla, que devia ésser una de les parts més sòlides, és una de les que s'han conservat pitjor, fins el punt de què en pocs llocs és possible endevinar el seu traçat. ¿Podria ésser això una prova de la seva prèvia i intencional destrucció abans de l'abandó del vilatge? Tampoc pot donar-se una resposta satisfactòria a aquesta pregunta. Però si és que aquest poblat va deixar d'existir, com s'ha suposat més d'una vegada, per una acció militar directa, no hi havia necessitat d'enderrocar completament la seva muralla. La presa d'un lloc amurallat no precisa més que l'apertura d'una bretxa. Després, si el conqueridor ha d'abandonar-lo, en els temps moderns ha estat freqüent volar les fortificacions, perquè l'enemic no pugui utilitzar-les el dia de demà. És, per exemple, el que feren els exèrcits napoleònics a Girona, en abandonar definitivament la ciutat. A l'Antiguitat aquests procediments dràstics eren més difícils, ja que no hi havia pólvora per a fer-ho, i calia enderrocar els murs amb una acció més lenta i en certa manera més costosa. No sembla probable que després de prendre un lloc com Puig Castellar, es fes res més que incendiar-lo i dispersar els seus habitants, però difícilment es pot creure que s'emprengués l'enderroc sistemàtic de la muralla, ja que el lloc, buit de pobladors, no tenia cap vàlua. En total: gran atenció sobre l'estat de les fortificacions dels poblats ibèrics que s'excavien en el futur, dintre de l'àrea de les ordres catonianes.

JOSEP DE C. SERRA-RÀFOLS

Institut d'Estudis Catalans

⁴ Els poblats del Castellet de Banyoles, a Tivissa, sobre l'Ebre, i d'Ullastret, a l'Empordà, a 14 kilòmetres al Sud d'Empúries, el millor excavat a la nostra terra sota la direcció de Miquel Oliva creiem que foren destruïts abans de les ordres de Cató, el del Castellet l'any 218 abans de J. C. en el curs de la segona guerra púnica, i el d'Ullastret precisament en els dies de les lluites de Cató a l'entorn d'empúries a les que ens hem referit. Altres poblats parcialment ben excavats són els de La Torre dels Encantats al terme d'Arenys de Mar (troballes al Museu d'Arenys de Mar) i del Castell (terme de Palamós) (troballes al Museu de Girona) y la Creueta, prop de Girona (Museu de Girona). Les troballes de Puig Castellar són als Museus de Barcelona (Museu d'Arqueologia) i de Sta. Coloma de Gramanet (Col·lecció de l'Agrupació Excursionista "Puig Castellar", nucli del futur Museu Monogràfic). Les del Castellet de Banyoles als Museus de Reus i d'Arqueologia de Barcelona.